

An Analysis of Architectural Characteristics of the Synagogues of Joybare Neighborhood in Isfahan during the Qajar Period based on a Systemic Approach in Architecture

Arezoo Hosseini^{1*}

Received: 2024/02/09

Revised: 2024/06/23

Accepted: 2024/11/15

Published: 2026/08/21

Highlights

- The main purpose of this research is to identify and analyze the architectural characteristics of the Qajar synagogues in Isfahan based on a systematic approach in architecture besides considering their response to the cultural-religious needs of the Jews lived in Joybare neighborhood.
- The main question of the present research is what the architectural features and principles of the Qajar synagogues in Joybare neighborhood of Isfahan are.

Extended Abstract

Introduction

The life of the Jewish people and the coexistence of Muslims and Jews in Isfahan have a long history; consequently, many synagogues have been built in this city. Most of these synagogues were built in the Joybare neighborhood of Isfahan with the largest Jewish population in the Qajar era.

Theoretical Framework

Natural light plays an important role in conveying mystical feeling to the interior; For this purpose, lighting of these spaces is provided by windows and skylights with an octahedron shape. In interior spaces, the most decorations are in the western axis facing Jerusalem; to be more precise, at the hekhal (Torah ark) and after that at the bilocular, wherein special ceremonies are held by the monks.

Methodology

By using library and field research as well as using comparative-analytical research method, in the first step, the architecture of these synagogues in terms of a systemic approach (cultural-environmental, functional, physical and structural systems) have been analyzed. Then, the common architectural patterns in these synagogues have been recognized.

Results & Discussion

The Qajar synagogues of Joybare neighborhood of Isfahan are divided into five types: 2-part, 3-part, 9-part, cruciform and octagonal in terms of plan geometry. Architectural principles of Joybare neighborhood synagogues in Isfahan during the Qajar period, such as humility in architecture; hierarchy of spaces (from public to private spaces); introversion (inward-focused and reserved); centralism (creating centrality, privacy, spatial hierarchy, as well as forbidding over-looking); spatial orientation; and spatial zoning (between man's and woman's territory) were extracted. The principle of spatial hierarchy has been created through the design of many spaces such as stairs, vestibule, corridor and courtyard to pass from the outside of the synagogue to the inside. This principle has had a significant impact on the formation of introverted architecture through the creation of indirect entrance. In terms of the centralism and spatial orientation architectural principles, half of these synagogues have centripetal interiors and the other half generally have east-west orientation. In order to create spatial zoning between the spatial territory of women and men, a separate space, generally in the form of a mezzanine which is not connected with the main hall of the place of worship, is intended for the accommodation of women.

¹ * Ph. D in Architecture, Faculty of Architecture and Urbanism, Art University of Isfahan, Isfahan, Iran. Corresponding Author, [Email: arezoohosseiniarc@gmail.com](mailto:arezoohosseiniarc@gmail.com)

Conclusion

Despite the similarities were seen in most of the Qajar synagogues in Isfahan, there were differences in these buildings in terms of spatial-functional characteristics (the typology of geometry and main spaces in the synagogue architecture) and physical-structural characteristics (architectural ornaments, lightings and structures) were observed. The ruling style of the architecture of these synagogues, following the common style of traditional Iranian architecture, was simple and dependent on the surrounding environment.

Keywords

Systemic Approach in Architecture, Synagogues, Joybare Neighborhood, the Qajar Era, Isfahan.

Author Contributions: All authors contributed to the work, reviewed the manuscript, approved the final version, and agreed to be accountable for its content.

Conflict of Interest: The authors declare that there are no financial, professional, personal, or organizational conflicts of interest that could have influenced the results or interpretation of this study.

Funding: The authors declare that this research and the preparation of this manuscript received no financial support, research grant, or any other source of funding.

Data Availability Statement: The data supporting the findings of this study are available from the corresponding author upon reasonable request.

AI Use Statement: The authors declare that no generative artificial intelligence (AI) tools or AI-based technologies were used at any stage of the preparation, writing, editing, analysis, translation, or preparation of this manuscript.

Citation:

Hosseini, A. (2026). An Analysis of Architectural Characteristics of the Synagogues of Joybare Neighborhood in Isfahan during the Qajar Period based on a Systemic Approach in Architecture. *Journal of Urban Sustainable Development*, 7(23), 1-16.

DOI: <https://doi.org/10.22034/usd.2026.2022607.1213>

DOR: <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.27170128.1405.7.23.1.1>

URL: https://usdjournals.daneshpajooohan.ac.ir/article_738997.html?lang=en

Authors retain the copyright and full publishing rights.

Published by Daneshpajooohan Pishro Higher Education Institute. This article is an open access article licensed under the [Creative Commons Attribution 4.0 International \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

تحلیلی بر ویژگی‌های معماری کنیسه‌های محله جویباره اصفهان در دوره قاجار بر مبنای نگرش سامانه‌ای در معماری

آرزو حسینی^{۱*}

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۲۰ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۴/۰۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۲۵ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۵/۳۰

چکیده: زندگی قوم یهود و همزیستی مسلمانان و یهودیان در اصفهان قدمت طولانی دارد؛ به طوری که کنیسه‌های زیادی در این شهر بنا شده است. اکثر این کنیسه‌ها که از دوره قاجار به جامانده‌اند، در محله یهودی‌نشین جویباره اصفهان با بیشترین جمعیت یهودی ساکن، احداث شده‌اند. هدف اصلی در این پژوهش شناخت و تحلیل ویژگی‌های معماری کنیسه‌های دوره قاجاری اصفهان بر مبنای نگرش سامانه‌ای در معماری و با توجه به پاسخ‌دهی آن‌ها به نیازهای فرهنگی-مذهبی یهودیان محله جویباره است. پرسش اصلی پژوهش حاضر آن است که ویژگی‌ها و اصول معماری کنیسه‌های قاجاری محله جویباره اصفهان چیست. برای پاسخ به این پرسش، با بهره‌گیری از مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی و استفاده از روش قیاسی-تحلیلی، در گام نخست معماری این کنیسه‌ها از نظر چهار سامانه زمینه (فرهنگی-محیطی)، کارکردی، کالبدی و سازه‌ای مورد تحلیل قرار گرفته است. سپس ویژگی‌های معماری آن‌ها مقایسه و الگوهای معماری رایج در این کنیسه‌ها بازشناسی شده است. با وجود مشابهتی که کمابیش در بیشتر کنیسه‌های قاجاری اصفهان دیده شد، اما تفاوت‌هایی نیز در این بناها از لحاظ ویژگی‌های فضایی-کارکردی (گونه شناسی هندسه پلان عبادتگاه و فضاهای اصلی) و ویژگی‌های کالبدی-ساختاری (آرایه، نورگیری و سازه) مشاهده شد. سپس در گام آخر اصول معماری کنیسه‌های محله جویباره اصفهان در دوره قاجار مانند تواضع در معماری، سلسله مراتب فضایی، درون‌گرایی مرکز‌گرایی، محوربندی فضایی و عرصه بندی فضایی نیز استخراج شد.

واژگان کلیدی: نگرش سامانه‌ای در معماری، کنیسه، محله جویباره، دوره قاجار.

نحوه ارجاع به مقاله:

حسینی، آرزو. (۱۴۰۵). تحلیلی بر ویژگی‌های معماری کنیسه‌های محله جویباره اصفهان در دوره قاجار بر مبنای نگرش سامانه‌ای در معماری. توسعه پایدار شهری، ۷(۲۳)، ۱-۱۶.

^{۱*} دانش‌آموخته دکتری، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران؛ مدرس مؤسسه آموزش عالی دانش پژوهان پیشرو

۱- مقدمه و بیان مسئله

سابقه قوم یهود در ایران به حدود ۷ قرن پیش از میلاد (دوره هخامنشیان) برمی‌گردد (Levy, 1955, 247). مهاجرت یهودیان به ایران را به زمان بخت‌النصر نسبت می‌دهند. گفته شده که «یهودیان به هنگام فرار از سرزمین خودشان مقداری از آب و خاک شهر خود را همراه داشتند تا بدین وسیله جایی را که شبیه ناحیه و خاک خودشان باشد برای سکونت انتخاب کنند و در محلی که امروز به یهودیه معروف است فرود آمدند و جایی را موسوم به اشکهان^۱ برگزیدند» (Ibn Hawqal, 1966, 110). در حال حاضر کانون یهودی‌نشین اصفهان محله جویباره است. این محله به‌عنوان اصلی‌ترین هسته اولیه اصفهان و قسمتی از بافت تاریخی ارزشمندی است که هنوز انسجام و پیوستگی خود را در دل شهر اصفهان حفظ نموده است (Momeni et al., 2011).

«کنیسه یا کنیسا»^۲ برای یهودیان در ساده‌ترین شکل، یک مکان نیایش است. یهودیان برای برگزاری نیایش جمعی در کنیسه گرد هم می‌آیند. کنیسه‌ها اغلب در اندیشه یهودیت نقش مکانی را برای تجمع یهود در یک محله و انجام فرایضی از جمله مطالعه، تحقیق و کلاس درس برای نوجوانان در فراگیری قرائت تورات و متون مقدس، گردهمایی و مراسم مذهبی ایفا می‌کنند. همچنین این مکان‌ها به‌مثابه یک نهاد یاری اجتماعی عمل می‌کنند و برای نیازمندان و تهیدستان پول و سایر الزامات را جمع‌آوری و توزیع می‌کنند. امروزه کنیسه‌ها به محل گردهمایی جمعی در اندیشه یهود تبدیل شده‌اند (Sangtarash & Pourmand, 2019). تودلایی^۳، جهانگرد و تاریخ‌نویس یهودی اسپانیایی که در قرن ششم هجری قمری در اصفهان اقامت طولانی‌مدت داشته، در سفرنامه خود^۴ آورده یهودیان «وقتی می‌خواهند به

کنیسه بروند خود را می‌شویند، لباس‌های معمولی را درمی‌آورند و لباس دیگری می‌پوشند. این آداب و رسوم همیشه آن‌هاست» (Tudelayi, 2001, 71).

در دوره قاجار، کنیسه‌های متعددی در محور تاریخی محله جویباره اصفهان بنا شده که مطالعه‌ی دقیق و علمی این کنیسه‌ها جهت شناخت بهتر ویژگی‌های معماری آن‌ها حائز اهمیت است. با نگرش سامانه‌ای^۵ می‌توانیم معماری را کلیتی یکپارچه برای تأمین اهداف سکونت و استقرار و انجام بهتر رفتارها و زندگی که دارای اجزای مرتبط باهدف خود است، تعریف نماییم (Noghrekar, 2009, 3). در این راستا چهار سامانه بنیادی در معماری از گذشته‌های دور همواره مطرح بوده است که بر پایه آن‌ها می‌توان میزان هماهنگی و نظم را در آثار ارزیابی کرد که عبارت‌اند از: ۱- سامانه زمینه (فرهنگی- محیطی)؛ ۲- سامانه کارکردی؛ ۳- سامانه کالبدی؛ و ۴- سامانه سازه‌ای (Noghrekar, 2009, 18). بر این اساس پژوهش حاضر با نگرشی متفاوت، در نظر دارد با استفاده از روش قیاسی- تحلیلی به شناخت و مقایسه تطبیقی ویژگی‌های معماری کنیسه‌های قاجاری محله جویباره اصفهان بر مبنای نگرش سامانه‌ای حاکم در معماری سنتی ایران پرداخته و سپس اصول حاکم بر معماری آن‌ها را استخراج نماید.

۲- پیشینه و مبانی نظری پژوهش

از دید سبک‌شناسی، کنیسه‌های ساخته‌شده در ایران، زیرمجموعه معماری ایران (به‌خصوص دوره اسلامی) محسوب می‌شوند. به عبارت دقیق‌تر هندسه و اصول شکل‌دهنده به کالبد بنا در این معماری، بر ساخت کنیسه‌ها نیز حاکم است (Sediqpour, 2003)؛ اما از نظر معنایی، یعنی «مفهوم» یا «واقعیتی» که این کنیسه‌ها به دنبال آشکار ساختن آن هستند، بناهای متمایز و قابل توجهی به حساب

³ Benjamin of Tudelayi

⁴ Die Reisebeschreibungen des R. Benjamin von Tudela

⁵ سامانه (system) مجموعه‌ای از عناصر و اجزا که به‌گونه‌ای ویژه باهم هماهنگ شده و همکاری می‌کنند تا یک هدف برآورده شود (Noghrekar, 2008, 301).

^۱ اشکهان واژه یهودی است به معنی در اینجا می‌نشینم (Ibn Hawqal, 1966, 110).

^۲ Synagogue، واژه کنیسه از واژه‌ای یونانی synagein گرفته شده است و به‌طور کلی به معنی گردهمایی یا اجتماع بزرگ است. در حال حاضر نیز این واژه به معنی تشکیل جلسات اجتماعی است.

سنگتراش و پورمند^۴ (۲۰۱۹) به بررسی اندیشه یهودیان در ساخت کنیسه‌های جویباره اصفهان پرداخته و نشان می‌دهند که کنیسه‌ها در اندیشه یهودیت نقش مکانی برای تجمع در محله، انجام فرایضی از جمله مطالعه، تحقیق و کلاس درس برای نوجوانان در فراگیری قرائت تورات و متون مقدس، گردهمایی و مراسم مذهبی ایفا می‌کنند. همچنین این مکان‌ها به مثابه یک نهاد یاری اجتماعی عمل می‌کنند و برای نیازمندان و تهیدستان پول و سایر الزامات را جمع‌آوری و توزیع می‌کنند.

مقاله‌ای دیگر ویژگی‌های فضایی معماری کنیسه‌ها در محله یهودی‌نشین اصفهان (جوباره) از طریق بررسی پیوندهای فیزیکی و غیر فیزیکی بین شهر و کنیسه‌ها مطالعه کرده است. در این پژوهش نشان داده شده که لایه‌های پیچیده فرهنگ یهودی و ایرانی در مقیاس‌های کلان و خرد، از فضای شهر تا فضاهای داخلی دیده می‌شود. حقیقت اینکه یهودیان در گویش محلی از کنیسه‌ها به عنوان مسجد یاد می‌کنند، نشان‌دهنده تلفیق عقاید است. فضای داخلی کنیسه‌ها ویژگی‌های معماری اسلامی و نیز نقوش و عناصر یهودی را در خود جای داده است. این ترکیب منحصر به فرد از عناصر و مفاهیم، معماری را به ابزاری تبدیل کرده برای به نمایش گذاشتن هویتی دوگانه که بازتاب پیچیدگی‌های زندگی یک اقلیت مذهبی در محله جوباره اصفهان است (Gharipour, 2014).

صدیق‌پور^۵ (۲۰۰۳) به جستجوی وحدت در کثرت در «کنیسا (عبادتگاه کلیمیان)» پرداخته است. در این پژوهش معماری ۶۸ کنیسا در شهرهای پرجمعیت یهودی ایران (اصفهان، تهران، شیراز و یزد) از منظر انتظام فضای باز و بسته، اصول نظام دهنده، سازمان‌دهی فضایی، جزء فضاهای کنیسا، عناصر نمادین و... مورد بررسی قرار گرفته است.

بزمی^۶ و همکاران (۲۰۲۱) چگونگی استقرار جایگاه بانوان در فضاهای عبادی ادیان ابراهیمی در دوره صفوی

می‌آیند. درواقع می‌توان گفت که «حقیقت عالی» هر عبادتگاه از عمیق‌ترین و درونی‌ترین اصول نشئت می‌گیرد (Sohrabi, 2021).

در مورد محله جوباره اصفهان و ویژگی‌های معماری کنیسه‌های آن، پژوهش‌هایی صورت گرفته است. نوری فشارکی^۱ و همکاران (۲۰۲۲) با بررسی پیشینه شکل‌گیری محلات اولیه شهر اصفهان و تحولات آن در قرون اولیه اسلامی، به تأثیر محله جوباره در شکل‌گیری و رشد و گسترش شهر اصفهان در این دوران پرداخته و نقش یهودیان به عنوان ساکنان بومی و اولیه آن در شکل‌گیری این محله تاریخی را مطالعه نموده است.

قلعه‌نویی^۲ و همکاران (۲۰۱۶) به منظور دستیابی به تأثیر مؤلفه دین بر معنای فضای شهری ادراک شده، محله جوباره اصفهان را از دیدگاه دو طیف مسلمان و یهودی مورد بررسی قرار داده‌اند. نتایج این پژوهش نشان داد طیف یهودی غالباً به مکان‌های متعلق به اجتماع یهودیان مانند فضای اطراف کنیسه‌ها دل‌بستگی دارند و آن را به عنوان بهترین فضای محله انتخاب کردند. بیشترین دلیلی که یهودیان برای انتخاب خود ذکر کردند، سادگی، زیبایی، آرامش و سکون این بخش از فضای شهری است.

حمزه‌نژاد و رهروی پوده^۳ (۲۰۱۶) در مقاله‌ای با استفاده از دو مفهوم قدسی (شباهت‌نمایی، زیبایی خواهی) و سهم هر دین (یهود، مسیحیت و اسلام) از هر دو مفهوم، مصادیق ساخته شده در اصفهان را در دودسته «شباهت گرا و جمال طلب»، «شباهت گریز و جلال طلب» گونه‌شناسی نموده؛ سپس به بررسی ویژگی کالبدی پرستشگاه‌ها، در ارتباط با هر کدام از این مفاهیم پرداخته است. نتایج، بیانگر آن است کنیساها دارای خصلت (تنزیهی - جلالی)، با دلالت‌گری حداقلی آیه‌ای، ارتباط کم با طبیعت، تناسبات انسانی، فاقد تزئینات فاخر، حداقل تنوع فضایی بوده و نمود آن، کنیسای موشه حیا و کنیسای ملانیسان است.

⁴ Sangtarash & Pourmand

⁵ Sediqpour

⁶ Bazmi

¹ Nouri Fesharaki I

² Ghalehnooe

³ Hamzenejad & Rahravi Poodeh

اصفهان را مقایسه کرده است. در این پژوهش با گزینش سه نمونه موردی از مسجد، کلیسا و کنیسه در بافت تاریخی شهر اصفهان، تأثیر نقش مؤلفه مذهب بر رابطه جنسیت و معماری و تأثیر آن بر ساختار شکلی این فضاها بررسی شده است. نتایج نشان داده که در کنیسه‌های یهودیان اصفهان گسترش قلمروهای جنسیتی، تفکیک‌پذیری فضاها و وجود فضای تک جنسیتی، بسیار پررنگ‌تر بوده است.

افشار و همکاران^۱ (۲۰۲۱) با بررسی تطبیقی معماری هفت کنیسه باقی‌مانده از دوران قاجار و پهلوی اول که بخشی از آن در محله قدیمی یهودیان تهران (عودلاجان) ساخته شده و بخش دیگر آن خارج از محله مذکور ساخته شده‌اند و تقسیم‌بندی آن‌ها در سه دوره متمایز، روند تغییر و تحول معماری مذهبی یهودیان تهران و نحوه تأثیرپذیری آن از شرایط اجتماعی و سیاسی دوران قاجاریه و پهلوی اول را مورد نقد و بررسی قرار داده‌اند. همچنین وجه تمایز و مشخصه کنیسه‌های قاجاری و پهلوی را بررسی کرده‌اند. نتایج حاکی از آن است که معماری مذهبی یهودیان تهران به شدت تحت تأثیر شرایط اجتماعی و سیاسی حاکم بر این اقلیت بوده و از معماری مسکونی پیرامون خود تأثیر پذیرفته است. بر این اساس، نوع نگاه به معماری مذهبی و عدم تمایل به دیده شدن کنیسه در بافت شهری با تغییرات سیاسی پس از مشروطه و آزادی عمل بیشتر یهودیان، تغییر کرده و موجب به وجود آمدن سطحی از برون‌گرایی و تمایل به ساخت بناهای مذهبی باشکوه در ادوار بعدی شده است.

پژوهشی دیگر به بررسی تأثیرات سیاسی-اجتماعی در شکل‌گیری و گسترش محله‌های یهودی‌نشین تهران و نیز گونه‌شناسی معماری کنیسه‌های تهران و روابط آن‌ها با محیط اطراف پرداخته است. نتایج بیانگر آن است که کنیسه‌های قدیمی محله عودلاجان در مقیاس کوچک یا متوسط ساخته شده‌اند و هیچ‌یک از آن‌ها مرکز‌گرا نبوده‌اند. در مقابل، در کنیسه‌های متأخر شمال شهر از احجام پایه به‌خصوص مکعب و نیمکره و اشکال مرکزی مانند دایره و مربع برای

ایجاد مکانی آرام استفاده شده است. این خلوص و سادگی در کیفیت دیوارهای این کنیسه‌ها نیز دیده می‌شود؛ به گونه‌ای که دیوارها با حداقل آرایه و به کمک رنگ‌های آرامش‌بخش ساخته شده‌اند (Sohrabi, 2021).

با توجه به مطالعات فوق می‌توان گفت که تاکنون پژوهشی جامع روی گونه‌شناسی و بررسی تطبیقی ویژگی‌های معماری کنیسه‌های محله جویباره اصفهان در دوره قاجار بر مبنای نگرش سامانه‌ای در معماری انجام نشده است.

۳- روش تحقیق

این پژوهش از نظر ماهیت در دسته پژوهش‌های کیفی قرار می‌گیرد. روش گردآوری داده‌ها مطالعات کتابخانه‌ای و برداشت‌های میدانی است. در این راستا جهت شناخت و مقایسه ویژگی‌های معماری کنیسه‌های محله جویباره اصفهان در دوره قاجار از روش قیاسی-تحلیلی استفاده کرده تا بتوان مشابهت‌ها، تفاوت‌ها و الگوهای معماری رایج در این کنیسه‌ها را بازشناسی نمود.

۴- بحث و یافته‌های پژوهش

۴-۱- تحلیل ویژگی‌های معماری کنیسه‌های قاجاری اصفهان بر مبنای نگرش سامانه‌ای در معماری

۴-۱-۱- سامانه زمینه (فرهنگی-محیطی)

اصفهان در تمام دوران تاریخی از شهرهای بزرگ و مشهور ایران بوده است. این شهر با توجه به استقرار در محل تقاطع راه‌های عمده و مهم، در دوران هخامنشی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده و بر سر راه پرسپولیس و اکباتان قرار داشته است (Jahad Daneshgahi Organization, 2009). شهر اصفهان از نخستین کانون‌های زندگی قوم یهود در ایران بوده است. هسته اولیه این شهر، دو سکونتگاه کوچک به نام‌های جی و یهودیه (دارالیهود) بوده است^۲ (شکل شماره

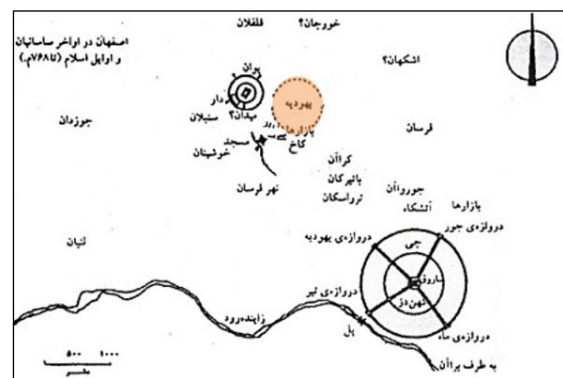
^۱ Afshar et al

^۲ اصفهان دو بخش است یکی موسوم به یهودیه و دیگری موسوم به شهرستان، و میان آن‌ها دو میل فاصله است چون قرطبه و الزهراء در

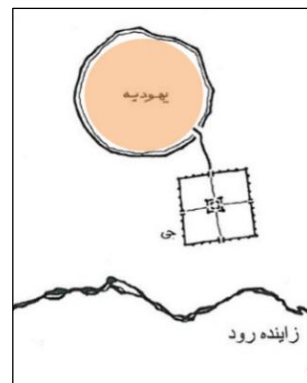
«کوی جهودان» ساسانیان همان جایی است که امروزه جویباره (جوباره)^۱ نام دارد و کانون قسمت یهودی‌نشین اصفهان است (Aubin, 1983, 307). محله جویباره محله اصلی یهودیان اصفهان است، اما نباید آن را یک محله یهودی‌نشین به شمار آورد. محله جویباره در شمال شرقی اصفهان قرار دارد که از شمال به میدان قدس، از جنوب به عبدالرزاق، از غرب به خیابان هاتف و میدان عتیق و از شرق به خیابان سروش محدود می‌شود. محور تاریخی جویباره از میدان عتیق اصفهان (میدان کهنه) و بازار غاز شروع و با عبور از محله جویباره به مجموعه کنیسه‌ها، مقبره کمال‌الدین، دو منار دارالضیافه و نهایتاً به خیابان کمال رسیده و از طریق پارک کمال‌الدین اسماعیل به منار ساریان و بازارچه میرزا باقر و از آنجا به منار چهل دختران منتهی می‌شود که محورهای دسترسی مرکز شهر سلجوقی به دروازه اصفهان قدیم بوده و از لحاظ قدمت از قدیمی‌ترین محورهای موجود است (Pourzargar, 2016).

کنیسه‌های قاجاری شهر اصفهان نیز در محله جویباره واقع شده‌اند. تعداد ۱۲ کنیسه در این محله شناسایی شد که عبارت‌اند از: کنیسه‌های بزرگ، جماعتی، ملاری، حاج الیاهو، شکرالله، شموئیل گلی، ملاداوید، ملایعقوب، یوسف شموئیل شمعون، آسیابان، سنگ بست و ملانیسان^۲ (شکل شماره ۳). نکته قابل توجه، موقعیت محله جویباره نسبت به مسجد جامع شهر است. جویباره در شعاع کمتر از ۵۰۰ متری مسجد جامع واقع شده که با توجه به وسعت و جمعیت شهر اصفهان در آن دوران، فاصله زیادی محسوب نمی‌شود و نشان‌دهنده مجاورت و هم‌زیستی مسالمت‌آمیز یهودیان و مسلمانان در دل شهر است (Sediqpour, 2008). کنیسه ملانیسان نزدیک‌ترین کنیسه به محله مسلمان‌نشین است. پراکندگی و تعدد این کنیسه‌ها که اغلب کوچک‌مقیاس هستند، به این دلیل است که ساکنین بخش‌های مختلف محله

۱. گمان می‌رود موقعیت جغرافیایی جی در حاشیه زاینده‌رود، در محلی که تپه‌های جی و اشرف فعلی واقع‌اند، و محل تقریبی یهودیه در حوالی میدان کهنه امروزی (شمال شرقی شهر) بوده است (Ghasemi Sichani, 2005). در قرون اولیه بعد از ظهور اسلام، شهر یهودیه رو به توسعه رفت و از قرن دوم هجری به بعد با کاسته شدن از اهمیت جی، بر اهمیت یهودیه افزوده شد، به‌ویژه ساخته شدن مسجد جامع در آن در نیمه قرن دوم هجری، موقعیت آن را به مثابه یک شهر استحکام بیشتری داد (Ahari, 2006, 87) (شکل شماره ۲).

شکل ۱. اصفهان در دوره ساسانیان و اوایل اسلام

شکل ۲. دیاگرام شهر اصفهان در قرن دوم هجری

(Ghasemi Sichani, 2005)

نخستین بار «حافظ ابونعیم» در «ذکر اخبار اصفهان» در سده چهارم هجری به جای یهودیه از «جوباره» نام می‌برد:

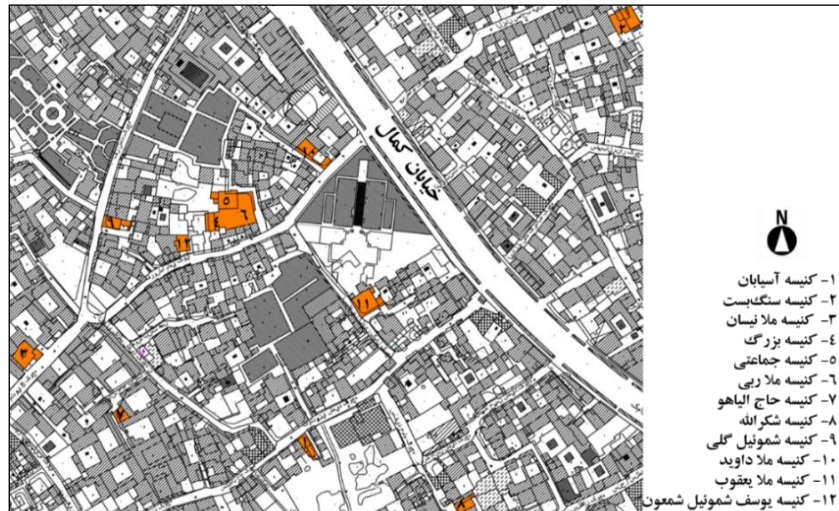
اندلس. این دو بخش باهم متباین‌اند و هر کدام منبری دارد و یهودیه بزرگ‌تر از شهرستان و در حدود دو برابر آن است و بناهای آن‌ها از گل است (Ibn Hawqal, 1966, 105-106).

^۱ وجه تسمیه جویباره با جاری شدن نهر آب در ارتباط بوده و احتمالاً جوی آبی وجود داشته است که از بارو و حصار شهر می‌گذشته است. جویباره

بر اثر کثرت استعمال و مرور زمان به جویباره تبدیل گردیده است. در حال حاضر اغلب یهودیان از محله مهاجرت نموده و تقریباً ۵ درصد یهودی در محله ساکن هستند (Momeni et al., 2011).

^۲ یهودیان اصفهان در گذشته در محله‌های جویباره، گلبار و دردشت سکونت داشته‌اند (Aubin, 1983, 307).

بتوانند از فضای عبادی کنیسه‌ها استفاده کنند. در مواردی هم کنیسه‌ها در مجاورت یکدیگر ساخته شده‌اند، مانند مجموعه کنیسه‌های بزرگ، جماعتی و ملاری.

شکل ۳. موقعیت و پراکندگی کنیسه‌های قاجاری در محله جویباره اصفهان

۴-۱-۲- سامانه فضایی - کارکردی

سامانه فضایی - کارکردی، چگونگی ساماندهی فضاها در کنار یکدیگر برای تأمین کارکردهای ویژه با ایجاد انواع ارتباطات میان فضاها و درنهایت تأمین‌کننده‌ی یک برنامه کاربردی است (Noghrekar, 2009, 309). فضاهای اصلی کنیسه‌های قاجاری محله جویباره اصفهان برحسب اهمیت و سلسله‌مراتب مقدس بودن عبارت‌اند از: جایگاه الواح تورات، جایگاه پیش‌نماز، مکان‌های نشستن افراد، جایگاه ویژه بانوان و ورودی^۱. جایگاه الواح تورات (به‌صورت طاقچه‌هایی در

جبهه غربی کنیسه) و جایگاه پیش‌نماز (زیر گنبد خانه مرکزی) به‌عنوان نشانه‌های عبادتگاه، یادآور فضای کنیسه برای یهودیان‌اند. آرایش مکان‌های نشستن افراد نیز با توجه به موقعیت جایگاه پیش‌نماز انتظام می‌یابد. جایگاه ویژه بانوان، در اغلب این کنیسه‌ها به‌صورت نیم‌طبقه است تا ارتباط بصری میان این بخش با مکان‌های نشستن مردان تا حد امکان کاهش یابد (Sediqpour, 2003). کنیسه‌های بزرگ، جماعتی، ملاری، شکرالله و آسیابان از این قاعده مستثنا هستند و در آن‌ها فضایی به جایگاه ویژه بانوان اختصاص نیافته است (جدول شماره ۱).

جدول ۱. ویژگی‌های فضایی - کارکردی معماری کنیسه‌های قاجاری محله جویباره اصفهان

ویژگی‌های فضایی - کارکردی معماری کنیسه				نام کنیسه
سایر فضاهای جانبی	جایگاه بانوان	حیاط	گونه‌شناسی هندسی پلان عبادتگاه	
	-	-	۹ قسمتی (مرکزگرا)	بزرگ
	-	-	۹ قسمتی (مرکزگرا)	جماعتی
	-	-	۳ قسمتی (کشیدگی شمالی - جنوبی)	ملاری

هخال به نام دوخان (Bilocular) که محل اجرای برخی مراسم خاص کاهنان است (Sangtarash & Pourmand, 2019).

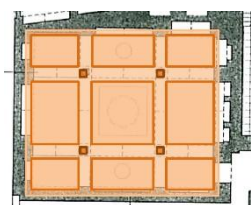
^۱ اجزای اصلی یک کنیسه عبارت‌اند از: صحن اصلی نمازگزاران (نشسته بر زمین یا صندلی)، پیشخوان و میز پیش‌نماز (تریون)، گنجه (هخال، Hekhal) که جایگاه قرارگیری اسفار تورات است و سکوی جلوی

ویژگی‌های فضایی - کارکردی معماری کنیسه				نام کنیسه
سایر فضاهای جانبی	جایگاه بانوان	حیاط	گونه شناسی هندسی پلان عبادتگاه	
	نیم طبقه‌ها در اضلاع با تورفتگی بیشتر	-	هشت ضلعی (مرکزگرا)	حاج الیاهو
	-	-	۳ قسمتی (کشیدگی شرقی - غربی)	شکرالله
	نیم طبقه (جبهه شرقی)	-	۲ قسمتی (کشیدگی شرقی - غربی)	شموئیل گلی
اتاق‌هایی جهت آموزش مباحث دینی به کودکان	نیم طبقه (جبهه شمالی)	دارد	چلیپایی (مرکزگرا)	ملاداوید
سردابه (مقبره بزرگان یهود)	نیم طبقه (جبهه جنوبی)	دارد	۹ قسمتی (مرکزگرا)	ملایعقوب
	نیم طبقه (جبهه شرقی)	دارد	۳ قسمتی (کشیدگی شمالی - جنوبی)	یوسف شموئیل شمعون
	-	دارد	۹ قسمتی (کشیدگی شرقی - غربی)	آسیابان
	نیم طبقه (جبهه جنوبی)	دارد	۲ قسمتی (کشیدگی شرقی - غربی)	سنگ بست
	یک طبقه (جبهه شرقی)	دارد	۹ قسمتی (مرکزگرا)	ملانیسان

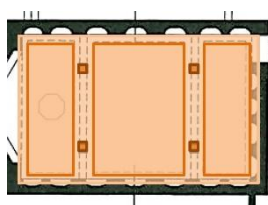
کنیسه ملاداوید حوض سنگی و درخت در حیاط مرکزی آن قرار دارد.

به منظور شناخت بهتر فرم داخلی عبادتگاه کنیسه‌های قاجاری محله جویباره اصفهان می‌توان برای آن‌ها پنج گونه هندسه پلان در نظر گرفت: ۲ قسمتی، ۳ قسمتی، ۹ قسمتی، چلیپایی و هشت ضلعی (جدول شماره ۱، شکل شماره ۴).

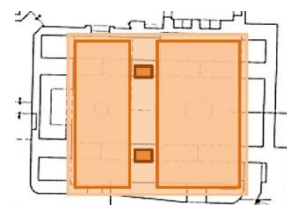
آن‌طور که مشاهده شد، حیاط و به‌خصوص میان سرا برخلاف سایر بناهای معماری سنتی ایران، از اجزای اصلی معماری این کنیسه‌ها محسوب نمی‌شود. در نمونه‌های مورد مطالعه، حیاط تنها در کنیسه‌های ملاداوید، ملایعقوب، یوسف شموئیل شمعون، آسیابان و ملانیسان مشاهده شد (جدول شماره ۱). عناصر طبیعی آب و گیاه هم که در معماری ایرانی حضور پررنگ دارد، در کنیسه‌های قاجاری اصفهان به‌طور گسترده به کار نرفته است. به‌عنوان نمونه در

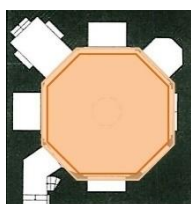
پلان ۹ قسمتی (مرکزگرا) کنیسه ملایعقوب

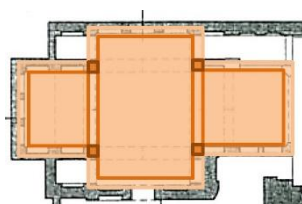
پلان ۳ قسمتی (کشیده) کنیسه شکرالله

پلان ۲ قسمتی (کشیده) کنیسه سنگ بست

پلان هشت ضلعی (مرکزگرا) کنیسه حاج الیاهو

پلان چلیپایی (مرکزگرا) کنیسه ملاداوید

شکل ۴. گونه شناسی هندسه پلان عبادتگاه کنیسه‌های محله جویباره اصفهان در دوره قاجار

معماری سنتی شهر هستند؛ بدین صورت که با گنبد، تاق و قوس اجرا شده (شکل شماره ۶) و تزیینات داخلی به شیوه‌های مرسوم نظیر کاشی کاری، گچ‌بری، مقرنس کاری، نقاشی روی گچ و... انجام شده است (جدول شماره ۲). عنصری که کاربری کنیسه را از دیگر ساختمان‌های اطراف محله جدا می‌کند سقف گنبد خانه و نورگیرهای آن است (شکل شماره ۷). جایگاه پیش‌نماز در مرکز گنبد خانه است که با توجه به قرارگیری گنبد روی چهارستون و یا چهار جرز بر اهمیت این جایگاه افزوده می‌شود (شکل شماره ۱۰).

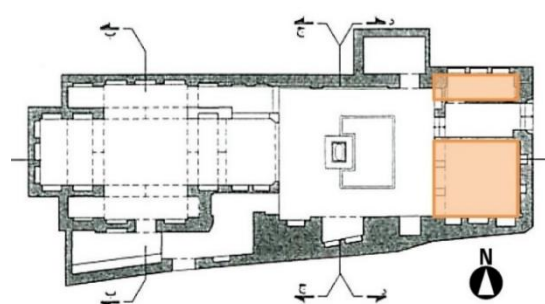

شکل ۶. کالبد ساده کنیسه آسیابان در بافت محله جویباره

شکل ۷. نورگیر سقفی کنیسه ملانیسان

درمجموع کنیسه فضایی است که در آن جماعت دین - دار مقیم در شهرها برای برگزاری دعا جمع می‌شوند و در مواقع ضروری، از آن برای گردهمایی جامعه یهودیت نیز استفاده می‌کنند. بیشتر کنیسه‌ها مکتب‌خانه نوجوانان محله، یا گاهی حوزه‌های دینی برای بزرگسالان تلقی می‌شدند (Sangtarash & Pourmand, 2019)؛ به‌عنوان مثال در جبهه شرقی حیاط کنیسه ملاداوید، اتاق‌هایی به‌منظور آموزش مباحث دینی به کودکان اختصاص یافته است (شکل شماره ۵).

شکل ۵. محل آموزش مباحث دینی در کنیسه ملاداوید

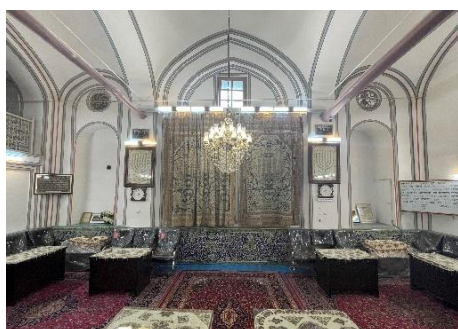
۴-۱-۳- سامانه کالبدی - ساختاری

هیچ‌کدام از کنیسه‌های شهر اصفهان به‌صورت منفرد و جداشده از دیگر دانه‌های بافت محله که عمدتاً خانه‌های مسکونی هستند، ساخته نشده‌اند؛ بلکه همانند کلیه ساختمان‌های سنتی به‌صورت پیوسته با سایر بناها شکل گرفته‌اند و سازنده بافت محله هستند (Sediqpour, 2008). از نظر کالبدی کنیسه‌های قاجاری محله جویباره اصفهان مشابه

جدول ۲. ویژگی‌های کالبدی - ساختاری معماری کنیسه‌های قاجاری اصفهان

نام کنیسه	ویژگی‌های کالبدی - ساختاری معماری کنیسه		
	سازه آسمانه	نورگیر	آرایه‌ها و ته رنگ آن‌ها
بزرگ	گنبد خانه مرکزی ۴ تاق و چشمه	۱ نورگیر هشت‌وجهی ۲ نورگیر پنج‌وجهی	رسمی بندی - کاربندی - ستون‌های سنگی مدور - کاشی لاجوردی ازاره‌ها
جماعتی	گنبد خانه مرکزی ۴ تاق و تویزه	۱ نورگیر هشت‌وجهی ۳ نورگیر شش‌وجهی	کاربندی منقوش - تاق‌های منقوش (ستاره داوود) - کاشی هفت‌رنگ ازاره‌ها
ملاربی	۳ تاق و چشمه	۳ نورگیر هشت‌وجهی	کاربندی - کاشی هفت‌رنگ ازاره‌ها
حاج الیاهو	گنبدخانه مرکزی	۱ نورگیر هشت‌وجهی	کاربندی - کاشی فیروزه‌ای رنگ ازاره‌ها
شکرالله	تخت (قاب بندی چوبی)	۱ نورگیر هشت‌وجهی پنجره‌های شمالی و شرقی	ستون‌های سنگی مدور - کاشی هفت‌رنگ ازاره‌ها
شموئیل گلی	تخت (خرپای فلزی)	۱ نورگیر هشت‌وجهی پنجره جنوبی	گچ‌بری چدنی سرستون‌ها و ستونچه‌های تزیینی - کاشی فیروزه‌ای بدنه بیرونی نورگیر

نام کنیسه	ویژگی‌های کالبدی- ساختاری معماری کنیسه		
	سازه آسمانه	نورگیر	آرایه‌ها و ته رنگ آن‌ها
ملاداوید	گنبدخانه مرکزی ۴ تاق و چشمه	پنجره جنوبی و ۲ پنجره کوچک شرقی (رو به حیاط) و غربی	نقوش (شمسه، چلیپا و...) - خطوط اسلیمی - مشبک آجری- حجاری‌های حوض سنگی
ملایعقوب	گنبدخانه مرکزی ۴ تاق و چشمه	۳ نورگیر هشت‌وجهی پنجره غربی (رو به اورشلیم)	کاربندی- ستون‌های سنگی مدور و سرستون‌های گلدانی- کاشی هفت‌رنگ ازاره‌ها
یوسف شموئیل شمعون	گنبدخانه ۴ تاق و چشمه	۱ نورگیر هشت‌وجهی پنجره‌های جنوبی	کاربندی- مشبک آجری- ستونچه تزئینی در چهار گوشه پایه‌های گنبد- کاشی فیروزه‌ای و هفت‌رنگ ازاره‌ها با نقوش اسلیمی
آسیابان	تاق و چشمه	۱ نورگیر هشت‌وجهی	کاشی هفت‌رنگ ازاره‌ها- کتیبه به خط عبری
سنگ بست	گنبدخانه	۲ نورگیر هشت‌وجهی	گچ‌بری- نقاشی روی گچ- کاشی هفت‌رنگ ازاره‌ها
ملانیسان	گنبدخانه مرکزی ۴ تاق و تویزه	۱ نورگیر هشت‌وجهی ۲ پنجره بزرگ غربی پنجره‌های جبهه شرقی (رو به حیاط)	کاربندی گچی- رسمی بندی- مشبک آجری- ستونچه تزئینی جایگاه تورات

شکل ۸. سازه و تزئینات داخلی کنیسه ملایعقوب

۲-۴- اصول معماری کنیسه‌های محله جویباره اصفهان در دوره قاجار

۲-۴-۱- تواضع در معماری کنیسه‌های قاجاری اصفهان حکم‌فرما است. در بسیاری از این کنیسه‌ها، برخلاف عظمت و شکوه نیایشگاه‌های آیین یهودیت، سطح کف چند پله پایین‌تر از سطح معبر است که برای نمونه می‌توان از کنیسه-های حاج الیاهو، شکرالله، ملاداوید، آسیابان و ملانیسان نام برد. دلیل اصلی این امر، جلوگیری از تبدیل عبادتگاه‌های یهودیان به نقاط شاخص در شهر اسلامی باشد که معمار جهت ارتقا حس عظمت و مرتفع نمودن سقف برای عبادت‌کنندگان طبق قوانین دینی، کف آن را در دل زمین برده است (Sediqpour, 2003).

در کنیسه‌های مورد مطالعه به منظور ایجاد تواضع و پرهیز از بیهودگی، کالبد بیرونی در بافت اطراف ساده، بدون تکلف و اغلب اندود شده با کاه گل است؛ به گونه‌ای که با گذشتن

عنصر طبیعی نور که همیشه در معماری ایرانی حضور همیشگی دارد، در تعریف فضای داخلی کنیسه‌های قاجاری محله جویباره اصفهان و تأکید بر حریم آن نیز به کاررفته است؛ بدین صورت که نور فیلتر شده‌ای از نورگیرهای عموماً هشت‌وجهی عبور کرده و محراب را تبدیل به فضایی معنوی در کنیسه می‌کند. در کنیسه‌هایی که فاقد حیاط هستند (کنیسه بزرگ، جماعتی، ملاری، حاج الیاهو، شکرالله، شموئیل گلی و سنگ بست)، نورگیر تنها منبع تأمین نور طبیعی است. معمولاً در کنیسه‌هایی که حیاط دارند، نور از طریق پنجره-های رو به حیاط نیز تأمین می‌شود. به عنوان نمونه کنیسه ملاداوید نورگیر سقفی چندوجهی ندارد و نور آن از طریق پنجره جنوبی و دو پنجره کوچک شرقی (رو به حیاط) و غربی تأمین می‌شود (جدول شماره ۲).

عمده آرایه بندی کنیسه‌های قاجاری اصفهان در جایگاه الواح تورات به عنوان مقدس‌ترین مکان در عبادتگاه صورت گرفته که موجب شاخص شدن این ریز فضا شده است (شکل شماره ۸). کنیسه یوسف شموئیل شمعون از این قاعده مستثنا است، به طوری که ستونچه‌های تزئینی به جای قرارگیری در جایگاه الواح تورات، در چهار گوشه پایه‌های گنبد قرار گرفته‌اند. جایگاه پیش‌نماز در رده بعدی از نظر تزئینات قرار دارد. این جایگاه گاه به صورت سکویی پوشیده شده با سنگ یا کاشی و گاه به شکل تخت بزرگ چوبی همراه با جان‌پناه کوتاه ساخته شده است (جدول شماره ۲).

از گذرگاه‌های بیرونی، هویت ویژه آن به آسانی بازشناخته نمی‌شود. در حال حاضر کنیسه ملا یعقوب به علت از بین رفتن بافت مجاور تا حدودی به طور شاخص در محله جویباره خودنمایی می‌کند (شکل شماره ۹). این اصل در مورد کالبد نیز رعایت شده؛ به طوری که عمده تزیینات بنا در جایگاه الواح تورات و جایگاه پیش‌نماز (محور غربی رو به اورشلیم) به چشم می‌خورد.

شکل ۹. شاخص بودن کنیسه ملا یعقوب در بافت محله

۴-۲-۲- سلسله مراتب فضایی عمومی و خصوصی در مکان‌یابی همه کنیسه‌های شهر اصفهان رعایت شده است، به طوری که کنیسه‌های قاجاری اصفهان در عرصه‌های نیمه عمومی واقع شده‌اند (Sediqpour, 2008). سلسله مراتب فضایی میان درون و بیرون که بر مرزبندی حریم‌های فضایی تأکید دارد (Noghrekar, 2008, 486)، در ورودی کنیسه‌های قاجاری اصفهان نیز به منظور تفکیک عرصه نیمه عمومی و خصوصی دیده می‌شود. با توجه به ارتباط ساختار کنیسه و مذهب یهود، الگوی فضای ورودی که اغلب در ضلع شرقی واقع شده، در بیشتر موارد متشکل از دالان (راهروی طولانی)، هشتی (فضای مکث) و پله‌ها جهت قطع ارتباط انسان با دنیای بیرون و کسب آمادگی برای ورود به فضای اصلی عبادتگاه است. در سلسله مراتب ورودی نمونه‌های بررسی شده، دالان طویل و سرپوشیده در کنیسه‌های بزرگ، جماعتی، شکرالله، ملا یعقوب و سنگ بست نمایان است (جدول شماره ۳). در مقابل، در کنیسه ملانیسان به جای دالانی طولانی، یک هشتی به چشم می‌خورد. مسئله دیگر حضور حیاط در سلسله مراتب ورودی به عبادتگاه است که در کنیسه‌های ملا داوید و آسیابان مشاهده می‌شود؛ ولی در

کنیسه‌های ملا یعقوب، یوسف شموئیل شمعون و ملانیسان حیاط هیچ نقشی در سلسله مراتب فضایی ورودی نداشته است (جدول شماره ۳).

۴-۲-۳- درون‌گرایی از دیگر اصول نظام دهنده به معماری کنیسه‌های قاجاری اصفهان است. در این راستا پنهان کردن ورودی کنیسه‌ها از دید عموم، طراحی ورودی غیرمستقیم به کمک هشتی، دالان و حیاط و در نتیجه شکستن محورهای ورودی تا فضای عبادتگاه اصلی (جدول شماره ۳)، باهدف تشدید محریت و امنیت داخلی فضا در برابر حملات احتمالی به این اقلیت مذهبی در شرایط سیاسی و اجتماعی حاکم در ادوار مختلف تاریخی انجام شده است.

۴-۲-۴- مرکزگرایی و محوربندی فضایی به عنوان دو عامل در تقابل با یکدیگر، در شکل‌دهی به فضای داخلی کنیسه‌ها نقش عمده‌ای به عهده دارند. هندسه فضا در این کنیسه‌ها، تحت تأثیر محراب شکل گرفته و در نقطه مرکزی جایگاه پیش‌نماز با طرح چهارگوش قرار دارد. این جایگاه به صورت یک سکو ساخته شده که چند پله از سطح زمین بالاتر بوده و سازمان‌دهی مکان‌های نشستن افراد حول این مرکز، آن را به کانون توجه در عبادتگاه تبدیل کرده است (Sediqpour, 2003). در نمونه‌های مورد مطالعه، مرکزگرایی در کنیسه‌های بزرگ، جماعتی، حاج الیاهو، ملا داوید، ملا یعقوب (شکل شماره ۱۰) و ملانیسان دیده می‌شود. اوج مرکزگرایی در کنیسه حاج الیاهو با پلان هشت‌ضلعی احساس می‌شود و از نظر فضایی منحصربه‌فرد است. در این کنیسه جایگاه پیش‌نماز به تبعیت از فرم پلان آن به صورت هشت‌ضلعی منتظم طراحی شده است (جدول شماره ۱، شکل شماره ۱۱).

در طرف مقابل، عامل جهت‌دار بودن فضا (محوربندی فضایی) با قرارگیری ورودی، جایگاه پیش‌نماز و جایگاه الواح تورات در راستای شرقی- غربی و به سمت اورشلیم مطرح است. در دیوار غربی کنیسه‌ها، جایگاه الواح تورات (مقدس‌ترین مکان در کنیسه) به صورت طاقچه‌هایی با بیشترین تزیینات ساخته می‌شود. این نقطه به عنوان کانون

میان جایگاه الواح تورات و سایر بخش‌ها، بر اهمیت آن می-افزاید (Sedipour, 2008).

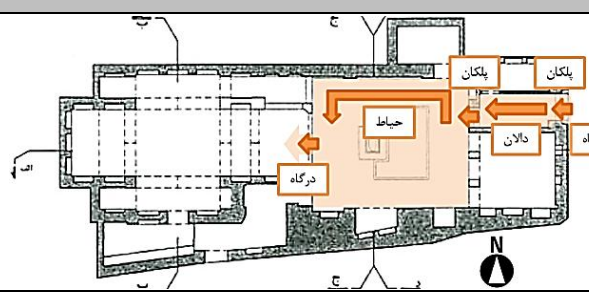
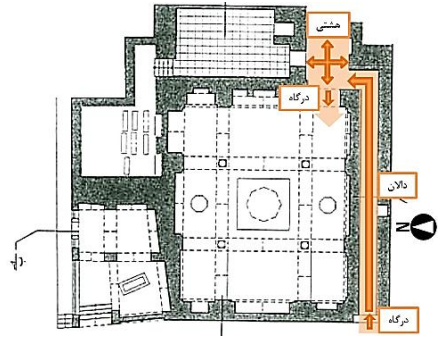
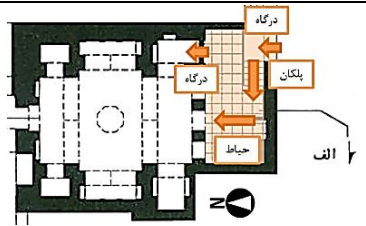
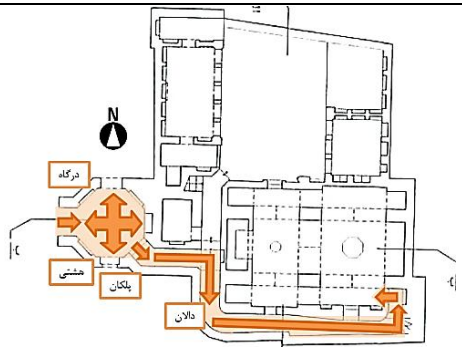
توجه و تمرکز در هنگام عبادت، تقویت‌کننده حس جهت-گیری در فضای داخلی است. گاه این بخش چند پله بالاتر از کف عبادتگاه ساخته می‌شود که این امر علاوه بر ایجاد فاصله

شکل ۱۰. مرکزگرایی در کنیسه ملایعقوب

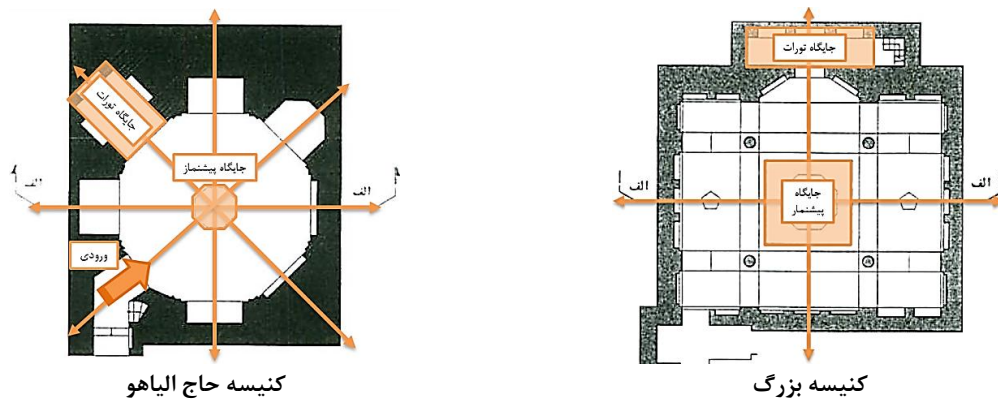
جدول ۳. ویژگی‌های معماری ورودی کنیسه‌های قاجاری اصفهان

نام کنیسه	ویژگی‌های معماری ورودی		پلان
	محل ورودی عبادتگاه	سلسله‌مراتب ورود به عبادتگاه	
حاج الیاهو	جبهه شمالی	درگاه ورودی اصلی بنا ← پلکان ← درگاه عبادتگاه	
شکرالله	گوشه شمالی جبهه شرقی (رو به اورشلیم)	درگاه ورودی اصلی بنا ← پلکان ← پلکان ← دالان ← هشتی ← درگاه ورودی عبادتگاه	
شموئیل گلی	میانه جبهه شرقی (رو به اورشلیم)	درگاه ورودی اصلی بنا ← دالان ← درگاه ورودی عبادتگاه	

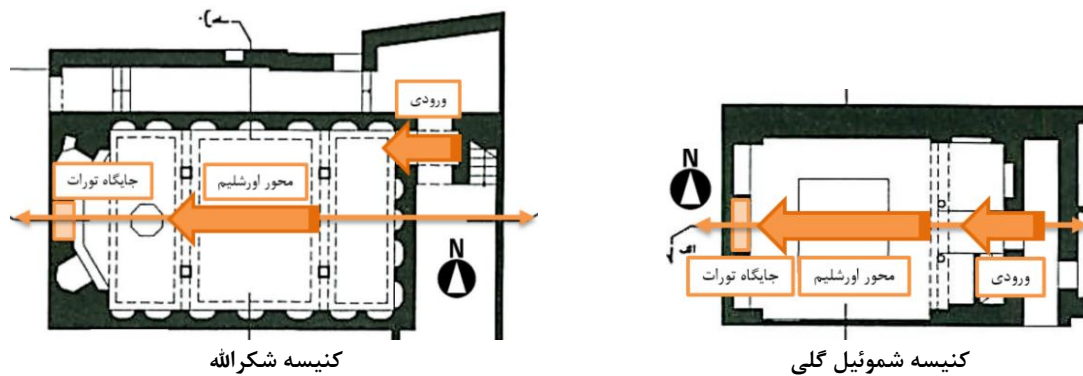
نام کنیسه	ویژگی‌های معماری ورودی		پلان
	محل ورودی عبادتگاه	سلسله‌مراتب ورود به عبادتگاه	
ملا داوید	میانه جبهه شرقی (رو به اورشلیم)	درگاه ورودی اصلی بنا ← پلکان ← دالان ← پلکان ← حیاط ← درگاه ورودی عبادتگاه	
ملایعقوب	گوشه جنوبی جبهه شرقی (رو به اورشلیم)	درگاه ورودی اصلی بنا ← دالان ← هشتی ← درگاه ورودی عبادتگاه	
یوسف شموئیل شمعون	گوشه شرقی جبهه جنوبی	درگاه ورودی اصلی بنا ← پلکان ← حیاط ← درگاه ورودی عبادتگاه	
سنگ بست	گوشه جنوبی جبهه شرقی (رو به اورشلیم)	درگاه ورودی اصلی بنا ← هشتی ← دالان ← درگاه ورودی عبادتگاه	

(جدول شماره ۱، شکل شماره ۱۲). لازم به ذکر است که گاهی بنا به فرم زمین و نوع پلان اجرایی، ورودی هم‌راستا با محور شرقی- غربی اورشلیم نیست؛ برای نمونه در کنیسه‌ی یوسف شموئیل شمعون ورودی در گوشه شرقی جبهه جنوبی بنا قرار گرفته و هم‌راستای محور قرارگیری جایگاه پیش‌نماز و تورات نیست (جدول شماره ۳).

در نمونه‌های مورد مطالعه، کشیدگی فضایی در کنیسه- های ملاریبی، شکرالله، یوسف شموئیل شمعون، شموئیل گلی، آسیابان و سنگ بست مشاهده می‌شود. در کنیسه سنگ بست یک فضای واسط بین گنبدخانه اصلی و جبهه غربی قرار گرفته که هم بنا را از حالت تقارن جدا کرده و هم تا حدودی از اهمیت جایگاه پیش‌نماز در مرکز بنا کاسته است

شکل ۱۱. مرکزگرایی در کنیسه‌های قاجاری اصفهان

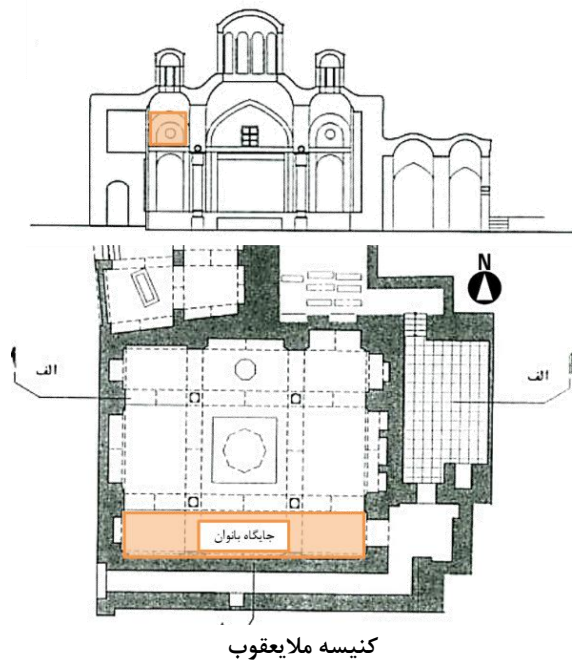
شکل ۱۲. محوربندی فضایی در کنیسه‌های قاجاری اصفهان

کنیسه ملا یعقوب، از راه‌پله‌ای غیر بارز که در هشتی واقع شده به جایگاه نشستن بانوان که به صورت نیم طبقه در جبهه جنوبی بنا است، دسترسی دارد. قابل ذکر است که در برخی از کنیسه‌ها مانند کنیسه ملانیسان، ملاداوید، یوسف شموئیل شمعون، حاج الیاهو جداره مشبک تزئین شده با آجر و کاشی جهت کاهش ارتباط بصری جایگاه بانوان با عبادتگاه، اجرا شده است (جدول شماره ۱، شکل شماره ۱۳).

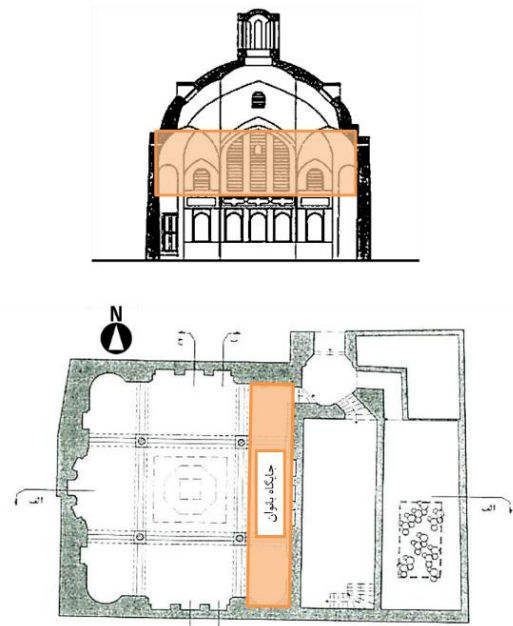
۴-۲-۵- عرصه‌بندی فضایی میان قلمرو مکانی زنان و مردان برحسب باورهای اعتقادی یهودیان در معماری کنیسه- های قاجاری اصفهان پررنگ است. بر این اساس الگوی فضایی جایگاه بانوان، فضای تفکیک شده‌ای عموماً به صورت نیم طبقه و به طور غیرمستقیم با سالن اصلی عبادتگاه و محل حضور مردان در ارتباط است.^۱ در کنیسه‌های بزرگ مانند کنیسه ملانیسان محل قرارگیری نمازخانه مخصوص بانوان در طبقه دوم جبهه شرقی قرار گرفته است. در دیگر کنیسه‌ها مانند

^۱ نشستن زنان به سالن اصلی نمازگزاران پیش رفته است (بزمی و همکاران، ۱۴۰۰).

^۱ رابطه جنسیت و فضا در کنیسه‌های اصفهان با ایجاد محصوریت تا حد استفاده از حائلی به نام محیسا (Mechitzah) برای گرفتن دید از جایگاه

کنیسه ملا یعقوب

کنیسه ملانیسان

شکل ۱۳. عرصه بندی فضایی میان قلمرو مکانی زنان و مردان در کنیسه‌های قاجاری اصفهان

۵- نتیجه گیری

یهودیان پس از استقرار در اصفهان فرصت یافتند تا برای امور فرهنگی و مذهبی خود کنیسه‌هایی بنا کنند. این کنیسه‌ها در دل مکان‌های زندگی یهودیان ساخته شده‌اند؛ به‌طوری‌که به شاخصه‌های محله‌های یهودی‌نشین تبدیل شده‌اند. در حال حاضر نمونه‌های این کنیسه‌ها از دوره قاجاریه، در محله جویباره اصفهان به‌جای مانده است. شیوه حاکم بر معماری این کنیسه‌ها، به تبعیت از سبک رایج معماری سنتی ایران، ساده و تابع محیط اطراف (بافت محله) بوده است. کنیسه‌های قاجاری محله جویباره اصفهان از نظر هندسه پلان به پنج گونه ۲ قسمتی، ۳ قسمتی، ۹ قسمتی، چلیپایی و هشت‌ضلعی تقسیم شده‌اند. عنصر نور جهت انتقال حس عرفانی به فضای داخلی نقش مهمی دارد؛ بدین منظور نورگیری فضا توسط پنجره‌ها و نورگیرهای سقفی با فرم غالب هشت‌وجهی تأمین می‌شود. در فضای داخلی بیشترین آرایه بندی‌ها در محور غربی رو به اورشلیم؛ یعنی در جایگاه الواح تورات و پس از آن در جایگاه پیش‌نماز صورت می‌گیرد. معماری این کنیسه‌ها از اصول حاکم در معماری ایران چون تواضع در معماری، سلسله‌مراتب فضایی، درون‌گرایی، مرکز‌گرایی، محوربندی

فضایی و نیز عرصه بندی فضایی تبعیت می‌کنند. اصل سلسله‌مراتب فضایی عمومی و خصوصی از طریق طراحی فضاهای متعدد چون پلکان، هشتی، دالان و حیاط جهت گذر از فضای بیرون کنیسه به داخل آن ایجاد شده است. همین اصل در شکل‌گیری معماری درون‌گرا از طریق ایجاد ورودی غیرمستقیم و شکسته تأثیر بسزایی داشته است. از نظر اصول مرکز‌گرایی و محوربندی فضایی، نیمی از این کنیسه‌ها دارای فضای داخلی مرکز‌گرا و نیمی دیگر کشیدگی عموداً شرقی-غربی دارند. اصل مهم عرصه بندی فضایی میان قلمرو مکانی بانوان و مردان نیز در معماری کنیسه‌های قاجاری در محله جویباره اصفهان نمایان است؛ بدین ترتیب که فضایی مجزا عموماً به‌صورت نیم طبقه و بی‌ارتباط با سالن اصلی عبادتگاه، برای استقرار بانوان در نظر گرفته شده است.

۶۶- مشارکت نویسندگان: تمامی نویسندگان در انجام پژوهش مشارکت داشته، مقاله را بازمینی و نسخه نهایی آن را تأیید کرده‌اند و مسئولیت محتوای آن را پذیرفته‌اند.

-تعارض منافع: نویسندگان اظهار می‌دارند که هیچ‌گونه تعارض منافع مالی، شغلی، شخصی یا سازمانی که بتواند بر نتایج یا تفسیر این پژوهش تأثیرگذار باشد، وجود ندارد.

- Gharipour, M. (2014). The Question of Identity: The Architecture of Synagogues in Isfahan, Iran. *Architecture, Culture, and Spirituality Symposium (ACS6)*: Toronto.

https://www.academia.edu/68321508/The_Question_of_Identity_The_Architecture_of_Synagogues_in_Isfahan_Iran

- Ghasemi Sichani, M. (2005). The initial core and the process of formation of the city of Isfahan throughout history. *Danesh-e Nama Technical Engineering Magazine*, 124-125, 6-10. (In Persian)
- Hamzenejad, M., & Rahravi Poodeh, S. (2016). Conceptual Typology of Synagogues, Churches, and Mosques during Safavid Era based on Sacred Attributes of Incomparability, Similarity, Beauty, and Glory. *JRIA*. 4(2), 17-36.

<https://jria.iust.ac.ir/article-1-484-fa.html>

- Ibn Hawqal, A. (1966). *Surat al-Ard* [The Face of the Earth] (J. Shoar, Trans.). Bonyad-e Farhang-e Iran. (In Persian)
- Jihad Daneshgahi Organization, College of Finearts, University of Tehran. (2009). *Iranian Bazaar: An Experience in Documenting Iranian Bazaars*. Jihad-e Daneshgahi. (In Persian)
- Levy, H. (1955). *History of the Jews in Iran* (Vol. 1). Ketabkhaneh-ye Beroukhim. (In Persian)
- Momeni, M., Beik Mohammadi, & Mahdizade, Z. (2011). Analysis of the Disigns of Reconstruction and Renovation of Deteriorated Textures (case study Isfahan Jooybare neighborhood). *Journal of Urban - Regional Studies and Research*, 2(7), 31-52.

https://urs.ui.ac.ir/article_19972.html

- Noghrekar, A. H. (2009). *Human, Nature, Architecture (Architectural Engineering)*. Payam-e Noor University. (In Persian)
- Noghrekar, A. H. (2008). *An Introduction to the Islamic Identity in Architecture and Urban Development*. Minisity of Housing, Tehran. (In Persian)
- Nouri Fesharaki, S., Javeri, M. & Mortezaei, M. (2022). Position of the Jubara Qquar in Historical Changes and

-**تأمین مالی**: نویسندگان اظهار می دارند که این پژوهش و نگارش مقاله هیچ گونه حمایت مالی، گرنت پژوهشی یا منبع مالی دیگری دریافت نکرده است.

-**بیانیه دسترس پذیری داده ها**: داده های پشتیبان این پژوهش بنا به درخواست منطقی از نویسنده مسئول قابل دریافت است

-**بیانیه استفاده از هوش مصنوعی**: نویسندگان اظهار می دارند که در هیچ یک از مراحل تهیه، نگارش، ویرایش، تحلیل، ترجمه یا آماده سازی این مقاله از ابزارهای هوش مصنوعی مولد یا فناوری های مبتنی بر هوش مصنوعی استفاده نشده است

۷- منابع

- Afshar, H., khamse, H., & Bahramzadeh, M. (2021). A Comparative Study of the Religious Architecture of the Jews of Tehran from the Qajar Era to the End of the First Pahlavi Era. *Archaeological Research of Iran*, 11(29), 203-221. (In Persian)

<https://doi.org/10.22084/nbsh.2020.22155.2180>

- Ahari, Z. (2006). *Isfahan school of Urban Design: The syntax of structure Design*. Vezarat-e Farhang va Ershad-e Eslami. (In Persian)
- Aubin, E. (1983). *Iran-e emruz, 1906-1907: Iran va Beyn al-Nahrayn*. (A.-A. Saeidi, Trans.). Zavvar. (In Persian)
- Bazmi S, Soltanzadeh H, Ghasemi Sichani M. (2021). A Comparison of the Position of Women in Worship Places of the Abrahamic Religions in the Safavid Period of Isfahan. *CIAUJ*. 6(2), 33-49 (In Persian)

<http://dx.doi.org/10.52547/ciauj.6.2.33>

- Ghalehnoee, M., Salehinia, M., & Paymanfar, S. (2016). Design Policies of Joubareh in Isfahan; According to Place Meaning Between Two Groups: Muslim and Jew, *Journal of Studies on Iranian - Islamic City*, 6(21), 57-66. (In Persian)

https://www.sid.ir/fa/VEWSSID/J_pdf/24213942105.pdf

- Sediqpour, R. (2003). Architecture of Iranian Synagogue. *Abadi Journal*, 39, 47–52. (In Persian)
- Sediqpour, R. (2008). Architecture of Synagogue in Isfahan. *Danesh-e Nama Technical Engineering Magazine*, 161–162, 60–68. (In Persian)
- Sohrabi, N. M. (2021). Tehran synagogues: the socio-cultural topographies and architectural typologies. *Journal of Modern Jewish Studies*, 22 (1), 29- 42.
<https://doi.org/10.1080/14725886.2021.1971934>
- Tudelayi, R. B. (2001). *The Itinerary of Rabbi Benjamin of Tudela*. (M. Nategh, Trans.). Karang. (In Persian)
- its Influence on the Zone of Isfaha. *Journal of Archaeological Studies*, 14(3), 195-218
<https://doi.org/10.22059/jarcs.2020.284264.142737>
- Pourzargar, M. R. (2016). Regeneration and restoration of old texture with a perspective to protect the identity of housing, case study –Joybareh locality in Isfahan. *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, 12(37), 42-51.
https://www.bagh-sj.com/article_12933.html
- Sangtarash, F., & pourmand, H. (2019). Jewish Thoughts on the Establishment of the Synagogue (Case Study: Joyabareh District in Isfahan). *Journal of Art and Civilization of the Orient*, 7(26), 5-20.
<https://doi.org/10.22034/jaco.2019.195543.1095>